

Dr hab. Anna Malewska-Szałygin, prof. ucz.
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce
Uniwersytet Warszawski

Recenzja pracy doktorskiej mgr Urszuli Kuczyńskiej *Bartnictwo Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od końca XVI do połowy XIX wieku*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Jana Święcha (Kraków UJ 2020)

W czasie konferencji dotyczącej związków historii i antropologii zorganizowanej w 2015 r. w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego dr hab. Agnieszka Halemba zachęcała etnologów do „wejścia do archiwów” w celu poszerzenia bazy źródłowej, a historyków do „wyjścia z archiwów” i korzystania nie tylko ze źródeł zastanych. Praca, którą otrzymałam do recenzji jest doskonałym przykładem tego, jak dobrze może poradzić sobie etnolog pracujący na materiałach archiwalnych, wykorzystujący je do skonstruowania kompleksowego obrazu historycznego zjawiska kulturowego, jakim jest bartnictwo.

Dysertacja znacząco odbiega od bronionych obecnie etnologiczno-antropologicznych doktoratów pisanych w oparciu o źródła wywołane, takie jak wywiady narracyjne, czy zapisy obserwacji uczestniczących, dokonywanych nawet w środowisku internetowym. Pracę o dawnym bartnictwie kurpiowskim należy umieścić w ramach etnohistorii objaśnianej przez prof. Aleksandra Posern-Zielińskiego jako „dyscyplina prowadząca studia nad dziejami ludów i kultur przy zastosowaniu konceptualnego podejścia antropologicznego względem źródeł historycznych, analizowanych zgodnie z wymogami warsztatu historycznego i konfrontowanych w toku badań ze źródłami archeologicznymi, etnograficznymi i wszelkimi innymi danymi przydatnymi do rekonstrukcji przeszłości kulturowej” (*Słownik etnologiczny* 1987, s. 91). W ramach etnohistorii można wyróżnić nurt nazywany etnografią historyczną - „zajmujący się rekonstrukcją minionych faz rozwoju kulturowego” (*Słownik etnologiczny* 1987, s. 92). W tym nurcie umieszczam badania mgr Urszuli Kuczyńskiej nad bartnictwem w Puszczy Zielonej.

Struktura pracy doktorskiej jest niezwykle klarowna. We wstępie zostaje sformułowane pytanie badawcze, określony zakres czasowo-przestrzenny, przedstawiony stan badań i opis

wykorzystanych źródeł. Dalsze rozdziały prezentują różne aspekty bartnictwa, aż do, wymuszonego zaborczymi przepisami, przejścia do pasiecznictwa. Dysertacja bez wątpienia realizuje zadeklarowany cel badań stanowiąc „monograficzne ujęcie bartnictwa Kurpiowskiej Puszczy Zielonej w aspekcie społecznym, prawnym i gospodarczym, na tle zmieniających się warunków polityczno-ekonomicznych Mazowsza” (s. 6). To zakrojona z ogromnym rozmachem rekonstrukcja wiedzy źródłowej o bartnictwie od XVI do XIX w.

Stan badań, zaprezentowany w pracy, jest chronologicznym przeglądem literatury dotyczącej bartnictwa na wytyczonym terenie doprowadzonym do 2018 roku. Niewątpliwym plusem jest krytyczne podejście do omawianych opracowań. Autorka zauważa, że niektórzy badacze „nie próbowali sięgać do źródeł, a jedynie przekazywali informacje zaczerpnięte od poprzedników” (s. 32). Sama skutecznie unika takich powtórzeń prowadząc wywód w nieustannym dialogu z materiałem źródłowym.

Bazę źródłową pracy stanowią kodyfikacje prawa bartnego, księgi sądów bartnych oraz inwentarze starostw i lustracje dóbr królewskich, a także przywileje królewskie i akty prawne władz zaborczych. Są to źródła historyczne i nie będąc historykiem nie podejmuję się oceny warsztatu pracy ze źródłem, niemniej obserwuję, że krytyczne i kontekstowe podejście do materiału źródłowego umożliwiło Badaczce rzetelną rekonstrukcję obrazu dawnego bartnictwa. Rozdział pierwszy rozpoczyna się od precyzyjnego objaśnienia jednostki podziału gospodarczego, jaką był bór bartny. Kolejne podrozdziały dotyczą innych „pożytków”, czyli przestrzeni wyodrębnianych przez działalność bartniczą, takich jak: łąki bartne, stanowiska, zastawiska i inne. Autorka precyzyjnie objaśnia i analizuje określenia pojawiające się w tekstach źródłowych, ujawniając przy tym wiele ciekawych znaczeń ukrytych w materiale językowym. Analizy terminologiczne uzupełnia o opisy dawnych praktyk i zwyczajowych czynności bartniczych, prezentowanych w świetle normujących je praw i zasad. Lekturę uatrakcyjniamy opisy konkretnych spraw sądowych relacjonowanych w oparciu o źródła. Te dawne spory zwykle niosą spory ładunek emocjonalny, dodając pracy specyficznego kolorytu i angażując wyobraźnię czytelnika.

Rozdział drugi dotyczy kwestii prawnych związanych z dziedziczeniem, darowaniem, zastawianiem, odbieraniem czy sprzedażą borów bartnych. Badaczka opisuje procedury prawne ilustrując je konkretnymi casusami, podając ówczesne wyceny i kreśląc kontekst społeczno-kulturowy, aby czytelnik lepiej mógł wyobrazić sobie zarówno konkretne sytuacje, jak i bardziej ogólne relacje prawno-gospodarcze.

Rozdział trzeci skupia się na społeczności bartników, na sposobach rekrutowania do tej grupy, ich statusie prawnym, obowiązkach i powinnościach, na specyfice pracy, obyczajowości,

strojach, narzędziach oraz pracach poza-bartniczych. Wnikliwa analiza określeń pojawiających się w źródłach opisujących różnicowanie stanowe bartników („uczciwi”, „sławetni”, „szlachetni”, „urodzeni”) pozwala Autorce na ciekawe interpretacje, niekiedy polemiczne wobec wcześniejszych wykładni tych terminów (s. 110). Podrozdział o udziale kobiet w bartniczej społeczności zaskakuje informacjami o tym, jak dobrze radziły sobie w tym niełatwym fachu wdowy i córki bartników. Nieustanne konfrontowanie twierdzeń ogólnych z konkretnymi przypadkami czyni lekturę zajmującą, uruchamia wyobraźnię i w efekcie miniona rzeczywistość jawi się w całym bogactwie, dynamice i różnorodności.

Rozdział czwarty, zogniskowany wokół praw i obowiązków bartników, prezentuje różne rodzaje danin („miodową”, „kunową”, „obroczną” i in.) uzmysławiając czytelnikowi niejednoznaczność ówczesnego systemu miar i wag. Pojawiające się w pracy opisy narzędzi pomiarowych uzupełniane są rekonstrukcjami sposobów użytkowania oraz związanych z nimi praktyk i dyskursów. Autorka stara się rozważyć różne możliwe wykładnie dawnych określeń takich jak „rączka” – zwyczajowa jednostka miary miodu na Mazowszu (s. 148). Dostrzeganie w źródłach różnych nieciągłości i niejasności jest atutem tej pracy, podobnie jak polemiki z zastanymi opracowaniami prowadzone w oparciu o solidny materiał źródłowy (np. na s. 152). Rozdział piąty prezentuje zasady organizacji bractw bartnych i ich urzędników, a rozdział szósty opisuje sądy bartne, ich skład i zasady działania, cechy procesu, dokumenty, wizje, obdukcje, wyroki, kary i egzekucje. Autorka odtwarza zarówno wzory normatywne, jak też konkretne przypadki. Opisy poszczególnych casusów sądowych, barwne i przemawiające do wyobraźni czytelnika, pokazują ówczesnych ludzi w sposób wielowymiarowy, chwytający ludzkie małości i przywary (np. s. 227).

Rozdział siódmy skupiony jest na sposobach chowu dzikich pszczoł. Rozpoczynające go rozważania o „dzianiu” i „dzieni” wydały mi się powtórzeniem, bo terminy te zostały już objaśnione już w pierwszym rozdziale pracy (np. na s. 55). Powtórzenie jest o tyle zrozumiałe, że rozdział siódmy jest rekonstrukcją praktyk podejmowanych przez bartników w celu pozyskania, utrzymania i pielęgnowania barci. Podobnie, jak w poprzednich rozdziałach, tak i w tym twierdzenia ogólne ilustrowane są opisami konkretnych przypadków zaczerpniętych np. z ksiąg bartnych.

Ostatni rozdział dotyczy upadku bartnictwa, które rozwijało się w kontekście praw i zasad organizacji I Rzeczypospolitej. W XIX w. władze państw zaborczych wkroczyły z odmienną jurysdykcją i fiskalizmem, zabezpieczającymi ich interesy polityczno-ekonomiczne. Nowe prawa i nowy sposób administrowania położyły kres samorządności społeczności bartniczej. Rozdział ten prócz opisu przejścia od bartnictwa do pasiecznictwa zawiera rozważania o

gospodarczej roli miodu i wosku oraz ciekawe twierdzenia dotyczące roli bartnictwa w kształtowaniu kurpiowskiej specyfiki regionalnej.

Wywód, obejmujący osiem rozdziałów, prezentujący bractwa bartne, ich sądy i samorząd okazuje się przekonującą argumentacją na rzecz twierdzenia, że „specyficzna postawa bartników akceptująca niezależność i siłę oraz możliwość kształtowania własnej sytuacji miała niewątpliwie wpływ na postawę innych mieszkańców puszczy” oraz „na obraz całego społeczeństwa kurpiowskiego, a przede wszystkim na powstanie etosu wolnych Kurpiów, opiewanego przez literaturę piękną i dyskutowanego w licznych publikacjach naukowych” (s. 312). W perspektywie całości pracy ta teza nie wydaje się pozbawiona podstaw i w sposób nieuzasadniony „romantyzująca” mieszkańców Kurpiowskiej Puszczy Zielonej. To wyważone sformułowanie, kończące ostatni rozdział pracy, wydaje się wnioskiem prawomocnym i uargumentowanym.

Dysertacja opatrzona jest obszerną, prawidłowo sporządzoną bibliografią oraz spisem źródeł archiwalnych i drukowanych, spisem informatorów, a także zestawieniami ilustracji, map, tabel i wykresów. Trudno mi komentować kompletność bibliografii w sytuacji, gdy etnografia historyczna nie jest moją specjalnością. Dlatego spis publikacji skonfrontowałam między innymi z książką prof. Mariana Pokropka *Etnografia* (2019) zawierającą rozdział dotyczący bartnictwa. Sugerowane w niej lektury pokrywają się z przywoływanymi przez Autorkę pracy. Mogę je uzupełnić jedynie o broszurę Stefana Blank-Weissberga *Barcie i kłody w Polsce*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Zootechniczne 1937.

https://rcin.org.pl/Content/11406/WA308_7998_II6416_BARCIE-I-KLODY.pdf

Podaję tę publikację jako ciekawostkę, bo nie jest ona konieczna w bibliografii, tym bardziej, że broszura nie skupia się na terenie Puszczy Zielonej, podobnie jak rozdział dotyczący bartnictwa z książki Oskara Hedemanna *Dawne puszcze i wody*, Wilno: Skład Główny Księgarnia Św. Wojciecha 1934, s.125-144.

http://delibra.bg.polsl.pl/Content/42283/BCPS_46470_1934_Dawne-puszcze-i-wody.pdf

Praca obejmuje też obszerny aneks, liczący 182 strony, zawierający wykazy borów bartnych w starostwach łomżyńskim, ostrołęckim i przasnyskim od XVI do XIX w., a także wykazy bartników oraz urzędników i sędziów bartnych od XVII do XIX w.

Recenzowana dysertacja, będąca kompleksową rekonstrukcją wiedzy o bartnictwie w Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od XVI do XIX w., jest przykładem znakomitej etnografii historycznej, bardzo mocno osadzonej w źródłach archiwalnych. Materiały źródłowe są w niej analizowane i umiejętnie wykorzystane do odtworzenia dawnych unormowań prawnych, sposobów organizacji, a także zasad działania społeczności bartników. Są też dobrym punktem

wyjścia do ciekawych rozważań językowych oraz zasobem opisów konkretnych przypadków i sytuacji przemawiających do wyobraźni współczesnego czytelnika i angażujących go emocjonalnie. Wielostronne wykorzystanie źródeł, zbudowanie z nich szerokiej panoramy, wypełnionej opisami konkretnych spraw i przypadków to niewątpliwe atuty tego wywodu.

Praca doktorska mgr Urszuli Kuczyńskiej *Bartnictwo Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od końca XVI do połowy XIX wieku*, przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Jana Święcha, zasługuje na bardzo dobrą ocenę i dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Anne Madraske - Świętyci